

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai.

Az Alföldi Tudományos Intézet székhelye Szeged. Ezzel a tényre adva van az Intézet történelmi jellegű működésének kiindulópontja. Természetes, hogy az Intézet elsősorban a székváros múltjának feltárását fogja tervbe venni.

Múltjának ismeretét tekintve, Szeged városa éppen nem áll rosszul a többi magyar városok között, sőt meglehetősen kevés város jár ebből a szempontból előtte. A millenium ünnepi alkalmából született meg Szeged négykötetes nagy monografiája Reizner János tollából.¹ Ezt a hatalmas, az ünnepi kiadványok szokott színvonalát jóval felülhaladó monografiát a város közönsége adta ki, ami akkoriban példaadó, jelentős kulturális tett volt. Reizner János a nagy árvízzel fejezte be munkáját. Folytatását a század végéig Kulinyi Zsigmond írta meg.² Ez a kötet is sok értékes adatot tartalmaz (különösen Szeged hirlapirodalmát lehetne belőle megírni), de Kulinyi természetesen jó részt kortörténetet írt, időszakának szereplő személyei és eseményei még tulságosan közel estek a szerzőhöz, semhogy történelemmé válhattak és tárgyilagos megítélésüket a közelség ne befolyásolta volna. Most talán már megvan a történelmi distanczia ahhoz, hogy Kulinyi kötetén a szükséges rostálást és kiegészítést elvégezhesünk. Még fokozatosabban áll természetesen az, amit Kulinyi művéről mondtunk, a város legújabbkori történetéről a világháborúig és a rákövetkező eseményekről.³ A szerzők mindenesetre az események pontos megörökítésével jó szolgálatot tettek a jövő történetésének.

Reizner monografiáját annak idején helyi író, Czimer Károly vette szigorú vizsgálat alá⁴ és ezzel megkönnyítette az utódok helyzetét. Kritikája terjedelmét tekintve is valóságos tanulmány. Reizner munkájában főképpen a város középkori történetét illetően sok téves adatot igazít helyre, helytálló módszertani kifogásokat tesz és joggal szemére veti a szerzőnek azt is, hogy a helyi, különösen az egyházi levéltárakat teljesen kiaknáztatlanul hagyta. Azonban végítélete a munkáról, hogy ha a város második kiadásra szánná el magát, a szerző legjobban tenné, ha gyökeres revízióval, vagy alapos átdolgo-

¹ Reizner János, Szeged története, 4 köt. Szeged, 1897—1900.

² Kulinyi Zsigmond, Szeged újkora (1879—1899), Szeged, 1899.

³ Kiss—Tonelli—Szigethy, Szeged (Magyar Városok Monografiái), Budapest, 1927.

⁴ Czimer Károly, Szeged monografiája (Kny. a Budapesti Szemle 292. és 293. számából), Szeged, 1901.

zással „egy izzadással“ mindjárt egészen újraírná munkáját, határozottan tulzó.⁵ Reizner monografiájában valóban vannak aránytalanságok, helytelen módszerből következő ismétlések. Liberális szemlélete bizonyos kérdések iránt érzéketlenné, illetve elfogulttá tették (v. ö. pl. a boszorkányperekről írt fejezetet). Mégis monografiája egészben véve az akkori hasonló munkák között tisztességes helyet foglal el. Szorgalmának jele, hogy egy teljes kötetben (550 lapon) oklevéltárat ad sok bécsi anyaggal. Azt is javára kell írunk, hogy a monografia harmadik kötetét kizáróan társadalomtörténeti, közműveltségi és gazdaságtörténeti kérdéseknek szenteli. Abban az időben ez még elég ritka jelenség, mert a monografiák az újkori részekben megelégedtek a politikai események egyszerű regisztrálásával. A helyi levéltárak elmellőzése miatt azonban Reiznernek éppen ez a kötete egyes részeiben igen vázlatos és a továbbkutatás lehetősége és szükségessége főképpen itt kínálkozik. Reiznernek különben meg lett volna a tehetsége az ilyenfajta témák — persze kora színvonalán álló és szelleme szerint való — megírására. Szeged múltjával már a nagy monografia előtt is foglalkozott. Egyik művében⁶ egy Tóth Mihály nevű ügyvéd és újságja (Szegedi Hírlap) 48-as szerepét tárgyalja és igen érdekesen mutat rá Szeged társadalmának hasadására urak és polgárok között. Reizner nyomán Mályusz Elemér ennek a hasadásnak szociális hátterére világít rá, megadva egyúttal a további szempontokat is ilyen kérdések modern módszerű megoldására.⁷

A forrásanyag további feltárásával Reizner munkája az utóbbi évtizedekben már értékes kiegészítéseket nyert. Szmollényi Nándor megírta Szeged magyar színészetének történetét.⁸ Lugosi Döme a szegedi piarista gimnázium iskolai színjátékaival foglalkozott.⁹ A szegedi iparosság múltját tárta fel Hilf László.¹⁰ De hogy Reizner és Hilf újabb keletű munkája után is maradt még e téren elég tennivaló, azt Jenőfi Éva dolgozata mutatta meg a szegedi német telepesekről és német céhekről.¹¹ Cs. Sebestyén Károly a szegedi utcákról szóló kis füzetével viszont érdekes ízelítőt adott a városkép kialakulásáról.¹² A harcias tollú Czimer Károly különben maga is hozzálátott egy sze-

⁵ Czimer szerint a milleniumkor akkora volt a „kereslet“ monografia-írókban, hogy a közületék szaktudósok hiányában egész sereg „műkedvelő historikust“ voltak kénytelenek felkérni. Czimer jellemzően az akkori vidéki levéltárosokat is a dilettáns historikusok közé sorolja.

⁶ A régi Szeged, 1881, A negyvenes évek és a forradalom napjai.

⁷ Mályusz Elemér, A helytörténeti kutatás feladatai: Századok, 1923—24. 552. köv. II.

⁸ Szmollényi Nándor, A szegedi magyar színészet százéves története, Budapest, 1906.

⁹ A szegedi piaristák drámajátékai, Szeged, 1930 és A piaristák szegedi drámajátékainak színlapjai, Szeged, 1930.

¹⁰ Hilf László, A szegedi iparosság története, 1929.

¹¹ Jenőfi Éva, Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez: Német Philológiai Dolgozatok XLIX., Budapest, 1932. Címe mutatja, hogy még ez sem kimerítő.

¹² Cs. Sebestyén Károly, Szegedi utcák, Szeged, 1928. V. ö. hozzá: Eperjessy Kálmán, Várostörténet utcanevekben: Domanovszky Emlékkönyv, Budapest, 1937.

gedi társadalomtörténeti probléma megoldásához. A szeged-belvárosi kaszinó történetét tárgyaló munkájában¹³ a szigorúan megbírált Reiznert persze ő sem tudta mellőzni, igen elevenen megírt monografiájában azonban sokat merít a helybeli hírlapokból is, úgyhogy a kaszinó története mellett sok más társadalomtörténeti kérdést is érint. Tonelli Sándor többek között megírta a szegedi Lloyd Társulat és a kereskedelmi és iparkamara, Kormányos Jenő pedig a szegedi ügyvédi kamara történetét.¹⁴

Szeged történelme azonban nemcsak a forrásanyag további feltárásától várhat újabb eredményeket. A magyar történettudomány az első világháború óta módszerében teljesen megújult. Ez a körülmény nemcsak a források újszemponztú vizsgálatát tette lehetővé, hanem sok esetben a régebbi eredmények „átértékelésének” szükségességét is megmutatta. Reizner és a felsorolt monografusok sok megállapítását kell majd ilyen átértékelésnek alávetnünk. Igen jó példát mutat erre a gyümölcsöző módszerre Vincze Sándor értekezése Szeged gazdaságpolitikájának egy szakaszáról.¹⁵ A városkép kialakulásához a város műzeuma értékes régi térképeket rejteget, melyek segítségével a török kivonulásától a nagy árvízig a fejlődés szinte teljes menete rekonstruálható. A városhatár nemcsak újkori, hanem középkori kialakulására viszont a dülőnevek gondos összegyűjtése fog fényt vetni.¹⁶ A lakosság népiségtörténete sincs még megnyugtató teljességgel feltárva.¹⁷

A tisztázandó kérdések között első helyet foglalna el a város közigazgatásának története (polgármesterek, tisztviselők, alkalmazottak, városi tanács teendői, hatásköre, fizetése, képzettsége, felekezeti és nemzetiségi összetétele, stb.). Hazai városi és községi közigazgatástörténetünk ma még sajnos nagyon a kezdetén van. Elsősorban a kiaknázatlan városi jegyzőkönyvek szolgáltatják majd ehhez az érdekes fejezethez a bőséges adatokat.¹⁸ A közigazgatás különböző ágai, mint pl. a városi közegészségügy, tanügy szintén újszemponztú megítélésre várnak. Szeged város középiskoláinak múltját még csak hiányosan és a régi pozitívista módszer szemüvegén keresztül ismer-

¹³ Czimer Károly, A szeged-belvárosi Kaszinó százéves története, 1829–1929, Szeged, 1929.

¹⁴ Tonelli Sándor, A szegedi Lloyd Társulat ötvenéves története, Szeged, 1918 és A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötven éves története, Szeged, 1940. Kormányos Jenő, A szegedi ügyvédi kamara ötven éves története, Szeged, 1931.

¹⁵ Vincze Sándor, Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. sz. első felében, Baja, 1942.

¹⁶ A dülőnevek gyűjtéséhez már igen jó magyar módszertani irodalom áll rendelkezésre: Mályusz Elemér, A népiség története; Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai, 2. kiad. Budapest, —; Weidlein János, Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában, Budapest, 1934, u. az, A dülőnévkutatás történeti vonatkozásai: Századok, 1935; Szabó T. Attila, A helynévgyűjtés jelentősége és módszere; u. az, Kalotaszeg helynevei I. adatok: Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942. Szeged múltjára jó kiindulást nyújt minden kutató számára Banner János, Szeged települése: Föld és Ember, 1935. Szeged városképének kialakulásához v. ö. Eperjessy Kálmán, Szeged legrégibb látképe: Föld és Ember, 1928.

¹⁷ A módszerre v. ö. Mályusz i. ért.

¹⁸ V. ö. Csizmadia Andor, A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941 c. úttörő művet.

jük.¹⁹ Még szorgosabb feltárást sürget a népiskolák és szakiskolák története. Nem elégedhetünk meg az iskolák többé-kevésbé hiánytalan külső történetével. Fel kell tárnunk a tanerők életrajzát, anyagi helyzetét, képzettségét, tanítási módszerét, a használt tankönyveket, a tanulók statisztikai adatait, a tanítás eredményeit, stb. Szegeden ezen a téren még igen sok a tennivaló, bár másutt sem jobb a helyzet.²⁰ Külön monografiát érdemelne a szegedi tanyai iskolák apostola, Tóth János piarista.²¹

A város gazdaságpolitikáját Vincze Sándor fentebb idézett módszerével kellene folytatni. A városgazdálkodás mellett azonban a lakosság mezőgazdasági és természetesen ipari élete is feltárássra vár. Gondolok itt elsősorban a paprikatermelésre és a jellegzetes szegedi ipari termékek (papucs, halászbicska) történetére.^{21a}

A város szellemi életében egykor a legfontosabb szerepet a vallás játszotta. A város- és községmonografusok — nemcsak Szegeden — erre: a plebániák, vallásos társulatok és egyesületek, szerzetesrendek történetére rendszerint nem sok fáradságot szoktak fordítani. A liberális világban nem tulajdonítottak nekik nagy jelentőséget és ezért megelégedtek néhány külsőleges adat egymás mellé helyezésével. A plebániák, egyházközségek belső életével, a lelkipásztorkodás módszerével, eredményeivel egyáltalán nem törődtek. Ezzel szorosan összefügg az istentisztelet helyeinek (templomok) és más emlékeinek (nyilvános helyeken elhelyezett szobrok), a templomi védőszentek, búcsúk, búcsújárások, fogadalmi ünnepek története.²² Szeged vallási éle-

¹⁹ A piarista gimnáziumra: Csaba J., A piaristák vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium kétszázados jubileumának emlékkönyve, Szeged, 1922; Magyar Gábor, A szegedi főgimnázium legújabb története; Gimn. Értesítő 1896; Móra Ferenc, Emlékkönyv a szegedi kegyesrendi főgimnázium kétszázéves jubileuma alkalmából (Dugonics Társaság), Szeged, 1921; Papp I., A piaristák Szegeden, Szeged, 1886. Az alsóvárosi iskolánövérekre: Géczy M. Immaculata, A Miasszonyunkról nevezett szegény iskolánövérök rendjének története és nevelési rendszere, Szeged, 1941.

²⁰ Közeli analógia: Mezösi Károly, Az iskolaügy Kiskülfélegyházán a XVIII. században; Kiskülfélegyházi All. Tanítóképző Értesítője, 1937—1938. A szegedi népiskolák eddigi fontosabb irodalma: Tóth K. János, Emléklapok Szeged tanyai népiskoláinak rendezett állapotának 30. évfordulója alkalmából, 1882, Vass Mátyás, A szegedi belvárosi népiskola története 1754-től, Szeged, 1896, u. az. A libellus alphabeticus. pedagógiai korrajz Szeged múltjából, 1895, Nemeckay István, A szegedi rókusi népiskola története, Szeged, 1905.

²¹ V. ö. Móra Ferenc, i. m. és Diósi Géza, Tóth Ker. János (1804—1887); Balanyi György (szerk.), Magyar piaristák a XIX.—XX. században, Budapest, 1942.

^{21a} V. ö. a következő, történetileg még kimélyítendő munkákat: Banner Károly, Szeged közigazgatása, Szeged, 1922, Csonka Ferenc—Váradai Géza, A szegedi paprika és paprikakereskedelem, Szeged, 1905, Kovács József, A szegedi piac, Szeged, 1933, Szűcs Mihály, Szeged mezőgazdasága, Szeged, 1914.

²² Különböző módszertani kézikönyv: Vanyó Tihamér, A plebaniatörténetírás módszertana: Regnum Egyháztörténeli Évkönyv, 1940—41., Budapest, 1941. Szeged vallási népeletére az első modern kiindulás: Bálint Sándor, A szegedi népcélt szakrális gyökerei: Regnum, 1942—43., Budapest, 1943. Szegedi egyházi intézmények Reizner utáni története: Jászai Géza, A szegedi Szt. Rókusához címzett r. k. plebánia 100 éves története, 1805—1905, Szeged, 1905, Cs. Sebestyén Károly, A szegedi Szt. Demeter templom, Szeged, 1932, u. az. Szeged középkori templomai, Szeged, 1938. A hódoltság utáni Szeged történetére sok anyag: Ta káts Endre, Gróf Nádasdy László eszénádi püspök (1662—1729), Szeged, 1913.

tének egyik érdekes problémája a boszorkányhit és a boszorkányperek története. Ehhez a bonyolult kérdéshez a problémát túlságosan leegyszerűsítő, régi szemlélettel nem lehet közeledni.²³

Nem elegendő a város társadalmi egyesülteinek merőben külsőleges történetét adni. Tüzetesen meg kell vizsgálni célkitűzésüket, s működésük eredményeit, illetve az esetleges eredménytelenség okait. Még a legkisebb társadalmi egyesületet is be kell állítani az országos keretekbe, mert csak így tűnik ki, hogy valóban közszükséglet, vagy csak múló divat hozta-e őket létre. A város zenei élete is feltárára vár még.²⁴

Egy város társadalmi és politikai életének hullámzására elsőrendű források a helyi hírlapok. A lapok története, a mögöttük álló érdekeltségek, pártok szerepének és befolyásának tisztázása viszont egymagában is érdekes politikai, felekezeti és társadalomtörténeti eredményeket ígér.²⁵ A helyi írók munkássága nagyobbrészt szintén helyi problémák körül szokott forogni, vagy legalább is helyi színezetű. Szeged városa nem egy országos viszonylatban is jelentékeny helyi íróval dicsekedhetik. Nem gondolunk itt elsősorban az állandóan, vagy átmenetileg itt élő közismert szépírókra (Dugonics, Móra, Tömörkény, Mikszáth, stb.), hanem pl. Vedres Istvánra, a város egykori főmérnökére, aki a múlt század elején nemcsak fáradhatatlanul viaskodott a Tiszával (Vedresháza!) hanem a tollat is szívesen forgatta nagyrészt ma is aktuális problémák körül. Így írt a Tisza—Dunát összekötő hajózható csatornáról, az Alföld fásításáról, a korabeli pénznyomorúságról és az ország anyagi és szellemi felvirágoztatását lehetővé tevő pénzalap létesítéséről. Mindezekben a munkákban tipikusan szegedi, de lokálpatriotizmustól ment polgár szóval meg.²⁶

Alföldi városaink történetében vélhetőleg alig vannak szálak, melyek a külföldre vezetnének. Szeged ebből a szempontból is kivétel. A nagy árvízi katasztrófa nemcsak országos, hanem európai visszhangot is keltett. A város körútainak elnevezésében a mai szegedi polgár ennek a visszhangnak beszédes emlékeit szemlélheti. Jobb időkre

²³ L. Molnár Éva, Boszorkányperek Magyarországon a XVII.—XVIII. században, Budapest, 1942. V. ö. hozzá: Varga Endre bírálatát: Századok, 1943, 500. l.

²⁴ V. ö. Lugosi Döme, Zeneművelés Szegeden, Szeged, 1929; Móra Ferenc, Az ötvenéves szegedi dalárda; A szegedi dalárda 25 éves jubileuma, 1908.

²⁵ A gazdag szegedi hírlapirodalom történetére rendezésre állnak; Reizner János, A Szegedi Híradó politikai napilap negyedszázados pályafutása, Szeged, 1881, Kulinyi Zsigmond, Egy újság huszonöt éves története (A Szegedi Híradó 1859-től 1884-ig); Dugonics Társaság Evkönyve II. köt. (1894), Szeged, 1895, továbbá A Szegedi Napló huszonöt éve, 1878—1903, Szeged, 1904. Szeged társadalmának történetére I. Jászai Géza, A régi és új Szeged kultúrája, szereplése társadalmi és emberbaráti téren, Budapest, 1906, Szmollény Nándor, A középkori Szeged műveltsége, Szeged, 1906 és Tápai-Szabó Gabriella, Szeged erkölcsi a 18. században, Szeged, 1933.

²⁶ V. ö. Mályusz, i. é. 561. l., továbbá: Vác Elemér, Vedress István és a Duna—Tisza-csatorna: Gr. Klebelsberg K. Magyar Történetkutató Intézet Evkönyve, IV. évf., Budapest, 1934. V. ö. még: Barta György, Szeged Dugonics munkáiban, Szeged, 1905.

kell hagynunk annak a kérdésnek teljes tisztázását, hogy a szegedi árvízről hogyan írtak a külföldi lapok. Szegeden és az Alföldön külföldi utazók is megfordultak, akik benyomásaikat nem egyszer útleírásokban is megörökítették. Ezek összegyűjtése és feldolgozása szintén hálás feladatnak kínálkoznék.²⁷

A vázolt, éppen nem teljes szegedi történelmi problémák megoldásához — szakképzett és lelkes munkatársakon kívül — két dolog szükséges multhatatlanul. Az egyik a Szeged történelmével foglalkozó irodalom hiánytalan összegyűjtése, ami a gazdaságos munkatervet könnyítené meg. Erre eddig komolyabb kísérlet még nem történt. Az Alföldi Tudományos Intézet kiadványainak sorában Szeged város bibliografiájának első helyet kellene elfoglalnia. A másik: a helyi, egyházi, egyesületi, s főképpen a városi levéltár megnyitása, illetve hozzáférhetőbbé tétele. A városi levéltárra vonatkozóan legutóbb a legilletékesebb helyről hangzott el ilyen irányú örömdetes ígéret.²⁸

* * *

A magyar történelemben alig néhány territorium van, mely valamikor önálló életet élt: Horvátország, Szalvónia, a középkorban a bizonytalan jogállású délvidéki bánságok és az újkorban Erdély. Az Alföld sohasem volt különálló territorium és nem élt különálló életet. A középkorban és a török kiűzése után az egész ország életébe illeszkedett, a török világ másfél századában viszont a többi hódoltság terület sorsában osztozott.²⁹ A legnagyobb közigazgatási egységek — mint szerte az országban — az Alföldön is a vármegyék voltak, melyekhez itt még a privilegális helyzetű kúnság járult.³⁰ A vármegyék azonban az ország területét nem szabdalták fel politikailag független területekre, mint pl. a német tartományok a Birodalmat. Ezért nemcsak önálló történetük nincs, hanem még országos viszonyokra jelentősen kiható történetük is alig van. Közigazgatási egységük azonban mégis lehetővé teszi főként társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti problémák megyék szerinti tárgyalását és egységbe foglalását,³¹ hiszen a „politikai nemzet“, a nemesség közép és alsó rétegei jórészt a megye kereteiben élték le politikai, gazdasági és társadalmi életüket. A vármegyékben néha máról-holnapra más politikai irány jutott

²⁷ Különös útmutatás: Birkás Géza, Francia utazók az Alföldön: Délvidéki Szemle, 1943. 207. köv. II. A szegedi árvíz külföldi visszhangjára I. Kulinyi Zsigmond, Szeged újkora, Szeged, 1901. Szeged halála (Emléklap), Szeged, 1883, Mezei Ernő cikkét Az Egyetértés 1879. ápr. 6-iki számában, továbbá: Lechner Lajos, Szeged újjáépítése, Budapest, 1891 és Szabó László, Szeged halála és feltámadása, Szeged, 1929.

²⁸ A vázolt munkaprogramm tudatosan mellőzi a történeti néprajz feladatát.

²⁹ Mályusz, i. é. 539. l.

³⁰ Gyárfás István, A jász-kúnok története. I.—IV., Szolnok, 1883, Tatai Molnár Magdolna, A jászok és kúnok története, Szeged, 1937; Krings Miklós, Kún és jász társadalmi elemek a középkorban, Budapest, 1932.

³¹ Mályusz, i. é. 539 és 544. l.

uralomra. Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy egy-egy befo-
lyásos család legtöbbször maga mögé tudta sorakoztatni a megye ne-
mességét és ezzel a maga politikai irányát érvényesítette az egész
megyében. Ezért lehet a nemesség életét, a nemesi családokat esetleg
szembeállító személyi és anyagi okokat vármegyék szerint is vizsgál-
ni. Az Alföld vármegyéinek azonban — mint minden egykori hódolt-
sági megyének — alig van saját területére vonatkozó középkori for-
rásanyaga. Ezért középkori történetük csak nagy ügyel-bajjal és
töredékesen állítható helyre. Ugyanaz áll a török időkre is. Ekkor
a hódoltság megyék csak „ideális” életet éltek olyképpen, hogy
a nemesség szabad területen tartotta közgyűléseit. A millenium-
kor megjelent többé-kevésbé sikerült megyei monografiáktól el-
tekintve³² legújabbban a részben bennünket is érdeklő Bihar vármegye
középkori és hódoltságkori történetét rekonstruálta újonnan feltárt
források és modern módszer segítségével Jakó Zsigmond³³ és Mezősi
Károly.³⁴

Mint a vármegyékre, mutatis mutandis ugyanaz áll az egyházi
kormányzati egységekre, az egyházmegyékre is. A vármegyéktől any-
nyiban térnek el, hogy nagyobb egységet alkotnak (több vármegyét
foglalnak egybe). Multjuk viszont az Alföldével csak részben függ
össze, mert más területre is kiterjednek.³⁵ Az Alföldre részben az egri
és nagyváradi, továbbá a csanádi, váci és kalocsai egyházmegyék
joghatósága terjed ki. A csanádi egyházmegye történetéhez — a ré-
gebbi előmunkálatok után (Szentkláray, stb.) — újabban Juhász Kál-
mán szolgáltatott értékes köteteket.³⁶ Az Alföld szívéét elfoglaló váci
egyházmegye hódoltságkori történetét két követésre méltó újabb érte-
kezés világítja meg Mezősi Károly³⁷ és Szarka Gyula tollából.³⁸
Mindkét munka főforrása Báró Pongrácz György püspök Rómába
küldött jelentése az egyházmegye állapotáról 1675-ből. Szarka felsó-
rolja a jelentésben szereplő községekre vonatkozó összes forrásokat,
sőt bőséges és igen értékes eddig még publikálatlan adatot is közöl fő-
kép az Országos Levéltárból, a Nemzeti Múzeum levéltárából, az esz-

³² U. ott, 540 és 543 l. A vármegyék sorozatában az Alföldet érintő megyék-
ből Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Pest-Temes és Torontál története jelent meg.
Csanád vármegyére egy század részletproblémáiról jó feldolgozás: Bohdaneckzy
Edvin, Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században
(Csanád vármegyei Könyvtár 36. sz.), Makó, 1940.

³³ Jakó Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt (A Pázmány P.
Tud. Egy. magyar népiség és telepítéstörténeti Intézetének kiadv., Település és
Népiségtört. Értekezések, 5. sz.) Budapest, 1940.

³⁴ Mezősi Károly, Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében
(Településtört. Tanulmányok, szerk. Kniezsa István, 1. sz.), Budapest, 1943.

³⁵ Módszertani útmutatás: Vanyó Tihamér, Az egyházmegye-történetírás
ról: Regnum; 1937.

³⁶ Juhász Kálmán, A csanádi egyházmegye története, I.—IV. k. Makó, 1930,
stb. és Die Stifte der Tschanader Diözese im Ma. Münster, 1937.

³⁷ Mezősi Károly, A váci egyházmegye a török hódoltság idején, Kiskün-
félegyháza, 1939.

³⁸ Szarka Gyula, A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás
korában, Vác, 1940.

tergomi káptalani, prímási levéltárból és Pest megye levéltárából. Látnivaló, a források túlnyomó többsége szomszédos területről való, sőt maga a főforrás, Pongrácz püspök jelentése is Nagyszombatból kelt, ahol a székhelyéről elűzött püspök akkor lakott. A török területen élő és híveikkel együtt szenvedő papjaival szintén az egyházmege területén kívül, Garamszentbenedeken tudott csak zsinatot tartani. Az alföldi vármegyék és egyházmegyék történetére csak a török kiűzése utáni időkből, a XVII. század végétől találunk bőséges és helyben levő forrásokat.^{38a}

Ezzel a ténnyel kell számolnia az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai közé elsősorban odatartozó városi és községi monografiák írójának is. Középkori és török kori helyi anyagot sehol sem fog találni, a fősúlyt tehát a városok és községek újkorára kell fektetnie. Az alföldi városok története nagyjában azonos lesz Szegedével, a problémák tehát szintén ugyanazok. Az alföldi monografus természetesen különös figyelmet fog szentelni a tanyarendszer kialakulásának. Itt elsősorban Györffy István úttörő munkái lesznek nagy segítségére.³⁹

A községek, régi mezővárosok és falvak múltjának kutatója a szellemi mozgalmakra és fejlődésükre sajnos általában csak töredékes anyagra fog bukkanni, következésképpen a település- és népiségtörténet, továbbá a falu határának története mellett főképpen az anyagi (gazdasági) fejlődés helyreállítását kell megkísérelnie. A lakosság nemzetiségi viszonyaira, számának változására az országos összeírások adatai mellett (1715, 1720, 1828), melyek a megyei levéltárakban és az Országos Levéltárban találhatók, főképpen a földesúri levéltárak, és az anyakönyvek szolgáltatnak anyagot. Ha a falu város közelében fekszik, a lélekszám változásánál a város vonzó hatását is figyelembe kell vennie az írónak (elváándorlás a gyárakba, stb.). A falvak általában őstermelők, de éppen az Alföldön vannak falvak, melyek a vasúti közlekedés előtt fuvarozásból éltek és ma is vannak kubikos községek. Ez a szokványostól eltérő keresetmód a lakosság életmódjára és életszínvonalára nagy hatással volt, tehát külön figyelembe veendő. Az őstermelő falvaknál a Mária Terézia féle úrbérrendezés aktái, egykori térképek és a kataszteri felvételek segítségével lehetővé teszik a földesúri, magán, allodiális és jobbágybirtok megoszlásának kimutatását. Az ötvenes évek úrbérrendezése létrehozta a mai

^{38a} A váci egyházmegye felszabadítás utáni történetéről újabban érdemes dolgozatok jelentek meg, az Alföld általános történetére és sok adattal: Lancz Kálmán, Dvornikovits Mihály váci püspök, Vác, 1942, Nagy I. Győző—Klekner Tibor, A két Althann váci püspöksége, Vác, 1941, Lajtos József, Gr. Migazzi Krisztof Antal váci püspöksége, Budapest, 1942.

³⁹ Györffy István, Az alföldi tanyák: Föld és Ember, 1923, u. az, A nagy-kún tanya, 1910, Az alföldi kertés városok, Budapest, 1926, u. az Hajdúböszörmény településre, Szeged, 1927. V. ö. még Gesztelyi Nagy László, A magyar tanyarendszer kialakulása, Kecskemét, 1926, Dömötör Lajos, Kecskeméti tanyai települések. A szegedi tanyavilágra: Budai György, A szegedi tanya problémái, Budapest, 1930 és Krúdy Mária, A szegedi tanyarendszer kialakulása, Budapest, 1931

állapotokat. A telekkönyvekből megállapítható, hogy egy-egy jobbagycsalád milyen birtokot kapott 1848-ban, tehát milyen gazdasági helyzetbe jutott. A családok további sorsa azután a második generációból állapítható meg. A tisztán gazdaságtörténeti anyag tehát már fontos társadalomtörténeti következtetésekre is módot ad.⁴⁰ A falu egészségügyi története az anyakönyvekből állítható helyre első sorban (gyermekhalandóság, halálozások okai, lakósok életkora, járványok, stb.).

A tanügy dolgában az egyházi levéltárak (plebániai irattárak, canonica visitatiók, plebániai krónikák) szolgáltatnak anyagot; külön iskolai levéltárak a legtöbb helyen nincsenek.⁴¹ A vallási élet rekonstruálása rendszerint ugyanezek a források állanak rendelkezésre. Külön figyelmet érdemelnek a plebániai könyvtárak, egykor a falvak szinte egyetlen szellemi tárházai. Régi állományuk a canonica visitációkban gyakran megtalálható. Mostani állományuk mindenütt pontos katalógusba volna veendő.⁴² Pusztulófélben levő, sőt sajnos igen sok helyen már el is pusztult forrásanyag a községek levéltára. A községi levéltárak régi anyagát helyszűke miatt legtöbbször egyszerűen kiselejtezték, vagy meg nem felelő helyen (padlás, pince) tartják, ahol magától megy tönkre. A véletlenül még meglévő levéltárak anyaga (képviselőtestületi jegyzőkönyvek, stb.) nemcsak a községek közigazgatásához, hanem társadalomtörténetéhez is értékes adatokat szolgáltat.⁴³ A most készülő levéltári törvény azonban az utolsó órában ennek a máshonnet pótolhatatlan anyagnak csak a romjait fogja megmenteni.

* * *

⁴⁰ V. ö. mindezekre bővebben Mályusz, A helytörténetírás i. é. 545. köv. I. A telepítéstörténethez igen jól útbaigazító és könnyen hozzáférhető kézikönyvek. Eperjessy Kálmán, A magyar falu településtörténete (Magyar Szemle Társaság Kincsestár 7. sz.) Budapest, 1940, Bulla Béla, Az Alföld (Kincsestár 116. sz.) Budapest, 1940. és Szabó István, A magyar parasztság története (Kincsestár 8. sz.), Budapest, 1940. Szolnokra kitűnő értekezés: Botár Imre, Szolnok agrártörténete: Századok, 1943, 78. köv. II. Gazdaságtörténeti és paraszttörténeti irodalmunk főként kitűnő, értékelő seregszemle: Wellmann Imre, Mezőgazdaságtörténetünk új útjai: Domanovszky Emlékkönyv, Budapest, 1937 és Parasztnépünk múltjának feltárása: Hittel, 1944.

⁴¹ A canonica visitatiók adatainak hasznosítását — más területen — megkíséreltem: Népoktatás a vespriemi egyházmegyében a XIX. század elején: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942—1943.

⁴² A plebániai könyvtárakból meríthető szellemi történeti tanulságokra példa: Hermann Egyed—Eberhardt Béla, A vespriemi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején (A Vespriemi Egyházmegye Múltjából, 8. sz.), Veszprém, 1942. V. ö. általánosan: Gáthy Zsolt, A plébánosok könyvei a plebánia-történetírás szolgálatában: Regnum, 1942—43.

⁴³ V. ö. Berlász Jenő, A községi levéltárak állapotáról: Levéltári Közlemények, XVIII.—XIX. évf., 1940—41, 526. köv. II. Pompás példák a községi levéltárak értékes anyagára: Banner János, A békési pásztorok élete a XVIII. században (Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, IV. Társadalmi és Néprajzi Szakosztály Közleményei. 3. sz.), Szeged, 1929, u. az, A békési községi levéltárban őrzött litterae currentes viseletlétét adatai (u. ott, 20. sz.) Szeged, 1933, u. az, Adatok a XVIII. századbeli falusi életből: Népünk és Nyelvünk, 1930, II. évf. 1.—5. füzet.

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai csak nagyszámú munkatárs együttműködésével oldhatók meg. Honnét kívánja az Intézet ezeket a munkatársakat toborozni?

Elsősorban számbaveszi majd az alföldi városokban élő és helytörténeti irodalommal eddig is foglalkozó történészeket. Felveszi velük az érintkezést, közreműködésüket kéri és támogatását felajánlja nekik. Hisszük, hogy a kölcsönös segítség mindkét félnek hasznára lesz és előmozdítja nagy terveink megvalósítását.

Ugyanilyen eredményt remélünk attól a szándékunktól, hogy az alföldi törvényhatóságok (vármegyék, városok), továbbá az egyházi intézmények vezetőivel és főképpen levéltárosaival érintkezést keressünk. Nemcsak abban reménykedünk, hogy ez az érintkezés a kutatást fogja megkönnyíteni az illető levéltárban, hiszen az Intézet ajánlása egyúttal garanciát is jelent majd a jelentkező kutató céljainak tudományos komolyságát illetően, hanem másban is. Azt hisszük, hogy az intézmények vezetőinek szava megnyitja majd az utat a jogkörük alá tartozó alsóbb hivatalok és testületek (községek, plebániák, iskolaszékek, stb.) nehezen hozzáférhető levéltáraihoz is.

Az intenzív személyes érintkezésnek bizonyára az az eredménye is meglesz, hogy a vidék eddig tollat nem forgató, de történetkedvelő tanult férfiaival is megismerkedünk és cselekvő közreműködésüket biztosítjuk. Egy-egy községmonografia kimerítő megírása nemcsak alapos szakképzettséget tételez fel a történettudomány sok ágában, hanem azonkívül sok időt is. Arra tehát ritkán számíthatunk majd, hogy más munkakörben élő vidéki urak ilyen évek elmélyült munkáját kívánó feladatra vállalkozzanak, bár erre is vannak tiszteletreméltó példák.⁴⁴ Egy újkori történeti forrás szakszerű lemásolása — melyhez készséggel szolgálunk majd útmutatással — azonban művelt ember számára nem jelent túlságosan nehéz és időrabló feladatot.

A munkatársak felkérésénél nem gondolunk tehát formasierinti társulatra, hanem lazább munkaközösségre. A magyar történettudománynak megvannak a történészeket társulatokba tömörítő egyesületei, elsősorban a közel nyolc évtizedes múltta visszatekintő Magyar Történelmi Társulat. Ugyanígy nem kívánunk külön folyóiratot kiadni, mert szaktudományunknak ezek is rendelkezésére állnak (Századok, Turul, Levéltári Közlemények, Hadtörténelmi Közlemények, stb.) Az Alföld vidéki centrumaiban már meglevő történelmi kiadványsorozatok, mint pl. az Eperjessy Kálmán szerkesztésében már 39 kötetet kitevő Csanádmegyei Könyvtár, jelentőségét az Alföldi Tudományos Intézet semmiben sem érinti, azt a történetírói munkát, mely ilyen keretekben folyik, nem keresztezni, hanem a maga részéről támogatni kívánja.

Az Alföldi Tudományos Intézet kiadványsorozatában azonban

⁴⁴ L. Sztríha Kálmán, Kiskundorozsma története, Kiskundorozsma, 1937 c. példaadó monografiáját. A szerző a község esperes-plebánosa. A monografiát a község adta ki.

helyet foglalhatna egy forráskiadvány-sorozat. Nem esetlegesen előkerülő egyes források közlésére gondolunk (egy-egy kivételesen értékes forrástól eltekintve), hanem egynemű források rendszeres felkutatására és közlésére. Ilyenek lennének pl. községi képviselőtestületi jegyzőkönyvek egy-egy járás, vagy egész megye területéről. Ez nemcsak elszigetelt községek, hanem nagyobb egységek közigazgatástörténetének szintetikus megírását tenné lehetővé. Ugyancsak szintetikus feldolgozásra adna alapot egy-egy egyházi egység területén működő vallásos társulatok, egyesületek irattárának kiadása. A dűlőnevek gyűjtése és közzététele szintén ebben a sorozatban történhetné. Részletes munkatervet az Intézet történelmi szekciójának kellene kidolgoznia.

Végül módot kell találnia az Intézetnek az Alföld történelmi bibliográfiájának összegyűjtésére és közzétételére is. Időrendben szintén ez lenne a legsürgetőbb feladat.

* * *

Az Alföldi Tudományos Intézet történelmi feladatai során rá kell még mutatnunk azokra a lehetőségekre, melyek programja megvalósításában az Intézet és Szeged felsőfokú tanintézményeinek kapcsolatából adódhatnak.

Szegeden nemcsak középiskolai tanárokat képeznek a Tudományegyetemen (illetve a középiskolai tanárképző intézetben), hanem tanítóképzőintézeti tanárokat (Apponyi-kollégium) és polgáriiskolai tanárokat is (Állami Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola), tehát a kereskedelmi iskolát kivéve minden fajtájú középfokú iskola tanárait (utóbbi két kategóriát csak itt).

Ezen intézmények és az Alföldi Tudományos Intézet együttműködéséből az alföldi történettudomány nagy hasznát láthatja. Az intézmények történelmi tanszékei hivatásukat eddig is tájleegűnek fogták fel. A Polgáriiskolai Tanárképző Főiskola történelemprofesszora, Eperjessy Kálmán hallgatóit már évek hosszú során át foglalkoztatja az Alföld történelmi problémáival. Szemináriumában számos szakdolgozat és pályatétel készült az Alföld településtörténeti, gazdaságtörténeti, nemzetiségtörténeti kérdéseiről. Ebben a munkában a vidéki törvényhatóságok is készségesen támogatták. A dolgozatok közt nem egy van, mely nyomdára érett színvonalon készült, s csak az anyagiak hiánya miatt nem látott eddig napvilágot. A Horthy Miklós Tudományegyetemen jelen sorok írója törekszik kezdettől arra, hogy hallgatói szakdolgozatként, vagy doktori disszertációként lehetőleg szegedi, vagy alföldi témát válasszanak. A tanszék szemináriumában pedig közös munkával készítünk elő idevágó témákat a tudományos feldolgozásra (Szeged közigazgatásának, népoktatásának, társadalmi egyesületeinek, hírlapirodalmának története, stb.)

Az Alföldi Tudományos Intézet tehát a szegedi egyetem és főiskola történelmi tanszékeiben máris útegyengetőkre és készséges segítő-

társakra talált. Ha a tanszékek eme munkája az Alföldi Tudományos Intézet kereteiben támogatásra talál és kiszélesülhet, s az egyetemről és főiskoláról ilyen tudományos irányban elindított történettanárok kerülnek ki az Alföld középiskoláiba, akkor az Intézet állandóan felfrissülő szálakkal vonja össze a vidéki munkatársak seregét. Akkor a fentebb nagy vonásokban vázolt és generációkra — és nem kevés generációra! — tervezett történelmi munkaterv meg is valósulhat!

Dr. Hermann Egyed
egyet. ny. r. tanár (Szeged).